

Valors tous en temps durs

Àngel Castiñeira, Javier Elzo i Lluís Sáez

Àngel Castiñeira és director del departament de Ciències Socials a ESADE i director de l'Observatori dels Valors. Javier Elzo és Catedràtic emèrit de Sociologia de la Universitat de Deusto. Lluís Sáez és sociòleg.

Pel seu indubtable interès, publiquem les conclusions de l'estudi Valors tous en temps durs. La societat catalana a l'Enquesta Europea de Valors de 2009, presentat enguany i fet per l'Observatori dels Valors, una iniciativa d'ESADE i la Fundació Lluís Carulla. L'estudi ha estat dirigit per Àngel Castiñeira i Javier Elzo. A causa de la llargada del text, ens hem vist obligats a publicar només un breu resum d'alguns dels apartats.

EN L'ANÀLISI SOCIOLÒGICA DE LES SOCIETATS OCCIDENTALS és un lloc comú parlar d'una doble transició cultural: la que va de l'anomenada societat tradicional a la que coneixem com a societat moderna (o Modernitat) i la que transita d'aquesta vers una societat postmoderna (o Postmodernitat). Aquests canvis socials i de valors sovint són el reflex acurat dels canvis filosòfics i ideològics que han tingut lloc en el Primer Món aquests darrers segles.

A grans trets, en la primera transició —coincidint amb la Revolució Industrial i el procés d'urbanització— el comunitarisme (o els forts sentiments de pertinença col·lectiva) i els valors que en deriven van entrar en crisi per donar lloc a un incipient individualisme —tot i que encara arrelat a la comunitat pel fet d'estar estretament vinculat a l'acció col·lectiva per a la consecució de les grans fites socials—; temps enrere, el racionalisme de la Il·lustració havia propiciat la idea de l'individu autònom, amb esperit crític i forjador del seu propi destí, tot iniciant el procés de secularització.

En la segona transició, que comença ja avançada la segona meitat del segle XX i que encara continua, s'accentua encara més el procés d'individualització. S'accelera la desvinculació de l'individu de les institucions socials tradicionals i dels lligams col·lectius per centrar-se

en ell mateix i en la seva realització personal. Addicionalment, es prioritza el benestar emocional (el fet de «sentir-se bé») per damunt de la raó i es deslegitima el deure moral imposat externament —ja sigui des d'institucions laiques o des de religioses.

Però les transicions culturals mai no són monolítiques i absolutes, de manera que en aquests moments en qualsevol societat occidental encara perviuen elements tradicionals al costat d'elements moderns (avui dia neomoderns) i postmoderns. Semblantment, també els valors i les actituds de la gent poden ser conservadors, neomoderns o postmoderns o una barreja de tots plegats. La tensió entre les tres orientacions, en els darrers temps, ve decantant-se tendencialment a favor de la Postmodernitat, mentre que en la majoria de societats les tendències neoconservadores —malgrat, de vegades, el seu resistencialisme actiu— semblen ser globalment recessives. Els corrents neomoderns, per la seva banda, pugnen per refer-se de la recent crisi de la Modernitat. Més enllà, però, d'aquesta panoràmica global, val a dir que les diverses societats occidentals graviten i fluctuen també de forma diferent al voltant de les tres tendències culturals. Això és el que permet establir distincions o accents significatius entre els sistemes de valors predominants als EUA, a França o als països nòrdics, per exemple.

En aquestes conclusions procurarem resumir i allhora integrar els exhaustius capítols temàtics de l'estudi, tot destacant en unes poques pinzellades les característiques fonamentals i les tendències evolutives del sistema de valors de la societat catalana, la qual, òbviament, forma part de la cultura occidental i —com veurem— participa d'una manera particular i ben pròpia en el moment transicional actual.

Individualisme hedonista i major liberalisme social (transversal, però polaritzat)

Que la societat catalana ha viscut contínues onades d'individualisme en el seu procés evolutiu des dels inicis de la transició democràtica ja no desperta cap sorpresa, atès que l'augment de l'individualisme també ha estat un factor comú i notori de les societats del nostre

«Les transicions culturals mai no són monolítiques i absolutes, de manera que en aquests moments en qualsevol societat occidental encara perviuen elements tradicionals al costat d'elements moderns (avui dia neomoderns) i postmoderns.»

entorn. Ara bé, l'individualisme admet una àmplia graduació, i això ens ha permès crear una tipologia dels catalans en funció de la seva major o menor implicació social. En aquest eix, un extrem estaria format per l'individualisme totalment desproveït de lligams col·lectius, mentre que l'altre extrem assenyalaria actituds d'implicació social i comunitària, la preponderància de la cohesió social com a valor per damunt de la llibertat individual i, per tant, un cert nou comunitarisme (tot i que evidentment no equiparable al comunitarisme originari de la societat tradicional preindustrial).

D'altra banda, hem establert un segon eix tipològic en funció de si els valors finals i actitudinals dels catalans estan orientats al passat (cal entendre que a les formes tradicionals de vida), al futur (actitud pròpia del progressisme neomodern) o al present (el presentisme és un dels elements representatius del tarannà postmodern).

Basant-nos en aquests eixos tipològics, actualment s'observen a Catalunya cinc tipus socials prou diferenciables entre si que hem denominat de la següent manera:

- a) «Neoconservadors»: en el quadrant inferior dret tindríem un tipus social tradicionalista i normatiu, implicat socialment i favorable a imposar els valors tradicionals en pro de la cohesió social i en detriment de les llibertats individuals. Defensen l'autoritat, l'ordre social i les tradicions; poden ser liberals de mercat (o sigui, contraris a l'intervencionisme estatal en l'economia de mercat), però no són liberals socials (és a dir, en les conductes privades dels individus). Són els de més edat i els més religiosos i políticament s'ubiquen en posicions de dreta conservadora o,

fins i tot, reaccionària. Són al voltant del 28% de la població catalana, i és un grup clarament en regressió.

- b) «Neomoderns»: en el quadrant superior dret, només coincideixen amb el grup anterior en el seu alt grau d'implicació i activisme social, i en una relativa defensa de l'interès general per damunt de l'individual (sobretot en termes econòmics). Crítics amb l'ordre social repressiu, són els més igualitaristes, i alhora són liberals socials. Són de perfil jove, no religiosos, políticament d'esquerres, i solen abraçar les causes postmaterialistes dels nous moviments socials (ecologia, drets humans, pacifisme, defensa d'unes relacions Nord-Sud justes, globalització alternativa, etc.). Alguns sectors poden tenir actituds anti-sistema, relativament transgressores o afins a la revolta social. Són al voltant d'un 20% de la població catalana, i és un grup de pes fluctuant, tot i que creiem que més aviat en regressió.
- c) «Liberals cívics»: tot i que és un grup força influenciat per l'individualisme postmodern, encara conserva lligams col·lectius i això fa que tingui una consciència cívica que l'implica socialment en un cert grau i el fa predominantment neomodern, per bé que molt més moderadament que no pas el grup anterior. Són clarament liberals socials, cosa que en general combinen amb un liberalisme de mercat moderat. Les seves posicions polítiques poden anar des d'una dreta liberal (no conservadora) fins a una esquerra moderada. Xifrat en un 25% de la població, també és un grup fluctuant, tot i que creiem —pel que es desprèn del conjunt de les dades de l'Enquesta— que podria estar en lleugera regressió.
- d) «Liberals pragmàtics»: clarament individualistes, són gent d'ordre i assumeixen les normes socials, però en les seves fites existencials hi predomina l'interès personal, que d'altra banda sol ser eminentment material. Són hedonistes i volen viure bé, però per assolir-ho s'adapten al sistema. Estan poc implicats socialment, però prou com per defensar els seus interessos. Són fermes partidaris del liberalisme de mercat, tot i que també tendeixen al liberalisme social. Sovint es mantenen al marge de la religió i

«Creix l'individualisme desimplicat i hedonista, encarat al gaudi dels sentits, i també creix i es consolida el liberalisme social que accepta i tolera la majoria de les conductes privades que hom considera cada vegada més de discrecionalitat individual.»

políticament són de dreta liberal, tot i que el seu pragmatisme els pot portar a altres posicions de l'espectre polític en funció del corrent que percebin com a defensor dels seus interessos. Clarament postmoderns, són al voltant d'un 17% de la població, i és un grup aparentment en creixement.

- e) «Individualistes egocèntrics»: radicalment individualistes i radicalment hedonistes, bàsicament dediquen els esforços a si mateixos i al seu gaudi personal, sovint obviant qualsevol tipus de deure moral i si cal duent a terme conductes asocials. Són presentistes, viuen al dia, i no es preocupen pel demà. Però el tret que més els defineix és la seva actitud anòmica i tendent a treure avantatge personal de qualsevol circumstància amb independència de les seves connotacions morals. Són els més purament postmoderns. Normalment es mantenen al marge de la religió i de la política, tot i que tendrien a ser proclius al liberalisme social i contraris a l'ordre social restrictiu, cosa que els allunya de les posicions de dreta conservadora. Podrien sentir-se còmodes amb una esquerra subsidiadora, molt liberal social i poc normativa, però el seu grau de desimplicació social és tal que són escassament mobilitzables. Tot i ser el tipus social més minoritari (representen al voltant d'un 10%), són un grup en clar creixement.

Combinant els dos eixos, trobem que la tendència encara predominant avui dia a la societat catalana és la neomoderna (sobre un 45% de la població), però hi ha una clara deriva cap a les tendències postmodernes (encara minoritàries —un 27% de la població—, però

a l'alça), mentre que les tendències neoconservadores aplegarien poc més de l'altre quart poblacional (el 28%) per bé que en franca regressió. D'altra banda, tindriem una societat predominantment individualista (el 52% de la població), on serien regressius tant el comunitarisme social (el 28%) com el comunitarisme de mercat (el 20%). De fet, l'individualisme es podria desdoblar en un liberalisme social fort i creixent (el 72% de la població) i en un liberalisme de mercat desacomplexat (el 45% de la població), tot i que matisat pels liberals de mercat moderats (el 25%), que podrien buscar complicitats amb els comunitaristes de mercat moderats. En suma, el perfil de la societat catalana del 2009 és tendencialment individualista, profundament liberal (social i —més moderadament— de mercat) i encara neomodern, tot i que tendencialment postmodern. Creix l'individualisme desimplicat i hedonista, encarat al gaudi dels sentits, i també creix i es consolida el liberalisme social que accepta i tolera la majoria de les conductes privades que hom considera cada vegada més de discrecionalitat individual.

Aprofundint en la característica del liberalisme social, la societat catalana del 2009 és molt tolerant amb les conductes individuals alienes, fins i tot amb independència de si les aprova o no, o de si els donaria suport o no. Determinats comportaments privats que bona part de la població abans trobava injustificables (com ara el divorci, l'avortament o tenir una relació sexual casual) i fenòmens socials abans moralment deslegitimats (com ara la prostitució o l'homosexualitat) ara són àmpliament tolerats i acceptats amb normalitat (les evolucions més clares cap a l'acceptació s'han produït en el divorci, en l'homosexualitat i en l'experimentació amb embrions humans). I l'augment de la tolerància s'ha donat en tots els segments socials (fins i tot en els més conservadors i, per tant, refractaris a certes conductes abans considerades immorals), de manera que l'increment del liberalisme social és molt transversal.

Tanmateix, aquesta laxitud moral no s'ha produït al mateix ritme: hi ha grups socials (com els joves, els qui tenen estudis superiors i els qui s'ubiquen ideològicament a l'esquerra) que s'han fet encara més liberals del que ja eren a una velocitat vertiginosa; en canvi, hi ha altres

«Ha augmentat la polarització ideològica de la societat catalana, de manera que els catalans/anes d'esquerres avui disten més dels catalans/anes de dretes a l'hora de jutjar els comportaments privats susceptibles de judici moral.»

grups socials (els majors de 65 anys, els qui tenen estudis fins a primaris i els qui s'ubiquen ideològicament a la dreta) que, tot i que també s'han tornat més liberals, ho han fet a una velocitat més lenta.

Això ha tingut una conseqüència important: ha augmentat la polarització ideològica de la societat catalana, de manera que els catalans/anes d'esquerres avui disten més dels catalans/anes de dretes a l'hora de jutjar els comportaments privats susceptibles de judici moral. Podem dir que hi ha una Catalunya majoritària que tendeix a tolerar àmpliament qualsevol conducta privada, com a senyal de respecte per allò que es considera una decisió particular de l'individu sobre la seva vida. Per contra, n'hi ha una altra de més minoritària que, tot i que segueix el corrent principal i es fa més liberal de mica en mica, sembla tenir més resistències a acceptar sense més ni més les àmplies liberalitats individuals en què ens hem instal·lat. El resultat és una creixent bipolarització entre el que podríem catalogar com a liberalisme social radical (majoritari) i com a liberalisme social moderat, que s'ha assolit recentment entre segments socials que provenien de posicions força més conservadores i moralistes.

Família plàstica i relacional

Per bé que és veritat que la institució familiar ha entrat en una profunda crisi a Catalunya, igual que les altres institucions socials tradicionals, a diferència d'aquestes, no està en declivi. De fet, la família és l'única institució social de caràcter tradicional que continua essent un valor central en la vida de pràcticament tota la població.

La crisi de la institució familiar catalana ha provocat sobretot la seva desinstitucionalització, la pluralització de les seves formes, la seva democratització relacional i de rols, i la pèrdua del seu caràcter d'indissoluble. No és poca cosa.

Anant a pams, els individus s'han apropiat la institució familiar i han decidit convertir-la en un àmbit de decisió i d'elecció més de la seva vida quotidiana. De forma netament individualista, han volgut modelar la institució familiar segons la seva conveniència personal i ho han fet espontàniament i fins i tot al marge de la legitimació estatal o eclesiàstica. És a dir, formant a mida la seva pròpia família, l'han desinstitucionalitzada.

Aquesta «família a la carta» ha comportat una eclosió de les formes familiars: heteroparentals, homoparentals, gineparentals, etc. Amb l'assumpció de la dissolubilitat del vincle familiar de forma fins i tot unilateral, també s'han diversificat les estructures familiars, donant lloc a la proliferació de famílies monoparentals i famílies reconstituïdes. Així doncs, tenim una família plàstica, modelable i remodelable a voluntat pels individus que la construeixen, deconstrueixen o reconstrueixen, en funció del seu projecte de vida i de les seves expectatives de benestar personal.

El més sorprenent, però, ha estat la rapidesa amb què la societat catalana ha integrat la pluralitat consegüent de formes familiars, gairebé sense tensions socials i amb una tolerància total a la diversitat de famílies, en entendre majoritàriament que la formació d'una família seguint un o altre format és un dret inherent a cada individu. Tot i això, el model dominant continua essent la família heteroparental, per bé que cada cop s'estén més l'opinió que el matrimoni és una institució passada de moda.

Però, si bé les famílies de la Catalunya del 2009 són les més lliures de la història, també són les més fràgils. La no perennitat del vincle i la instrumentalització individualista del concepte mateix de família fan que la seva ruptura sigui relativament fàcil, atès que només cal que un membre de la parella ho desitgi. Però un factor addicional és el fet que l'estructura interna de les famílies catalanes hagi canviat també radicalment, amb la pràctica eradicació de la divisió sexual

dels rols que estableixen un rol sustentador per als homes i un rol expressiu (domesticofamiliar) per a les dones. Amb la igualació de l'educació per a homes i dones i amb la incorporació massiva de les dones al mercat laboral, la independència econòmica guanyada per la dona ha propiciat l'eliminació del patriarcat. En les noves famílies postpatriarcalcs, s'han democratitzat les relacions de parella, de manera que ja no hi ha un cap de família i la presa de decisions es fa conjuntament. Això provoca que les relacions familiars es facin més complexes i que calgui més empatia, comunicació, diàleg i respecte als espais personals de l'altre en el si de la parella. I precisament aquests són els valors que cada cop més catalans/anes perceben com de capital importància per al bon funcionament de la parella, juntament amb una apel·lació al compromís (la fidelitat) i un valor hedonista (tenir una vida sexual feliç), i en detriment del benestar material (tot i que relativament) i de les afinitats d'origen social, polítiques i religioses.

Paral·lelament, l'harmonia familiar requereix que cada membre de la parella no vegi amenaçats els seus espais propis (i tingui temps per als amics i les afeccions personals), alhora que es reclama la corresponsabilitat de tots dos en les tasques domesticofamiliars que requereix la llar. Juntament amb la preeminència dels valors de caràcter relacional, veiem un esforç de les famílies catalanes per conciliar de forma satisfactòria l'individualisme amb un projecte de vida compartida.

Així, doncs, els valors familiars dels catalans del 2009 prefiguren una institució familiar de format lliure i a elecció dels individus fundadors, eminentment relacional, democràtica i amb rols simètrics, i compromesa, tot i que no indissoluble. Els fills/filles encara formen una part important de la família, tot i que cada cop menys gent els considera imprescindibles.

Tanmateix, quan es tenen fills/filles, les famílies catalanes aposten per la transmissió d'un tipus de valors per damunt d'uns altres. En aquest sentit, hi ha una línia de continuïtat des de 1990 en considerar que les «bones maneres», el «sentit de la responsabilitat» i la «tolerància i respecte envers els altres» són els principals valors que s'han de transmetre. La seva hegemonia consagra la importància que es dona als valors relacionals, d'una banda, i a un valor modulador de l'indi-

vidualisme, com és el «sentit de la responsabilitat». De fet, aquest darrer valor i el de la «tolerància i respecte envers altri» fins i tot han crescut amb relació al 1990. Uns altres valors que creixen són la «determinació i perseverança» (útil per a un món individualista i competitiu) i retornen els valors de «tenir sentit de l'economia i esperit d'estalvi» (reflux netament materialista potser a conseqüència de l'actual crisi econòmica) i, sobretot, el de «treballar de valent», que torna a ser defensat per un 33,4% dels catalans/anes, quasi situant-se en la cota de 1990 (35%) després de davallar fins al 17% en el 2000. Un altre cop veiem una revifalla d'un valor materialista, segurament vinculada a l'actual context socioeconòmic.

Els valors en declivi són la «independència», la «imaginació» i, sobretot, la «fe religiosa» i l'«abnegació». Els dos primers passen a ser minoritaris, mentre que els dos darrers es desplomen vertiginosament i sembla que s'hagin de convertir en valors marginals en la socialització que duen a terme les famílies catalanes. Són, un altre cop, els efectes de la secularització i de l'individualisme que trenca amb els deures morals de renúncia i de sacrifici personal envers l'altre o el col·lectiu. De fet, fins i tot tenim seriosos dubtes sobre si la majoria dels enquestats/ades sap què significa el mot «abnegació».

Així doncs, els valors que cal transmetre als fills/filles, segons els catalans/anes, transcendeixen la divisòria inglehartiana entre materialisme i postmaterialisme. Podem dir, a grans trets, que hom sembla ser cada cop més conscient de la necessitat d'adquirir valors que, d'una banda, permetin relacionar-se amb l'entorn de forma integrada (i en el context actual això vol dir sobretot tolerància i respecte a l'individu) i que, de l'altra, formin sòlidament un caràcter autònom i assertiu com a estratègia adaptativa per a unes biografies individuals cada cop més autònomes i que hauran d'afrontar una densitat d'eleccions crucials per a la pròpia vida com mai no s'havia donat en la història.

Finalment, la darrera de les tendències que cal remarcar és que l'individualisme ha canviat fortament les relacions intergeneracionals. Malgrat que la majoria continua pensant que els pares i les mares s'han de sacrificar pels fills/filles i a la inversa (tot i que en una proporció significativament menor), des del 1990 fins avui dia no han

«Els individus s'han apropiat la institució familiar i han decidit convertir-la en un àmbit de decisió i d'elecció més de la seva vida quotidiana. De forma netament individualista, han volgut modelar la institució familiar segons la seva conveniència personal.»

deixat de créixer les opinions que fan prevaldre el benestar propi dels pares envers els fills/filles i dels fills/filles adults envers els pares. També creix l'opinió que hom no té l'obligació d'estimar incondicionalment els pares i les mares, sinó que són ells els qui, amb la seva conducta, s'han de fer mereixedors i mereixedores d'aquesta estima. En suma, veiem dues tendències: d'una banda, el creixent individualisme afebleix clarament les relacions de solidaritat intergeneracionals (sobretot entre fills/filles adults i pares) i el grau de responsabilització dels pares i les mares envers els seus fills/filles no emancipats; de l'altra, l'estima automàtica que es conferia als pares i a les mares ara s'esquerda i els fills demanen una mena de «rendiment de comptes» per decidir si atorgar-la o no.

Igualtat de gènere i simetrització dels rols

Aquesta potser ha estat la revolució silenciosa més espectacular que ha tingut lloc en la societat catalana en els darrers vint anys. A la Catalunya del 2009, l'imaginari social ha internalitzat de forma pràcticament unànime la igualtat de gènere i de rols. Ja pràcticament ningú no discuteix que homes i dones tinguin el mateix dret a accedir als llocs de feina, ni que tant homes com dones puguin criar un fill de forma igualment correcta, ni que homes i dones hagin d'aportar diners a la llar, ni que els homes hagin de corresponsabilitzar-se de les tasques domesticofamiliars.

Ahora, i enllaçant en certa manera amb els continguts del capítol sobre la família, s'ha normalitzat socialment l'anomenada família gi-

neparental, formada per una mare que decideix tenir fills/filles en solitari, amb independència de les seves relacions de parella presents o futures. Aquesta curiosa opció monomarental voluntària respon a un pas més en l'apropiació per part de la dona de terrenys socials que fins ara li havien estat negats. De la mateixa manera que les dones han decidit fer-se seus l'espai públic i les esferes d'on abans eren excloses per la societat patriarcal, com ara el treball productiu, les carreres professionals o el món de la política, de l'empresa o de la ciència, també tenen una incipient tendència a fer-se seva la maternitat en solitari. La recentment guanyada independència econòmica ho fa viable i de vegades les circumstàncies ho fan indefugible: la creixent inestabilitat i la condició efímera de les relacions de parella, juntament amb un major nivell d'exigència per part d'elles, fan que moltes dones arribin a una certa edat sense la sensació d'haver trobat la parella definitiva, però que, malgrat tot, vulguin tenir fills/filles sense allargar més el temps d'espera. En altres casos, el mateix estil de vida triat pot portar a l'assumpció d'una relació permanent com ara la de mare i fill/a, en paral·lel a les relacions ocasionals o simplement temporals de la parella (situació típica d'alguns components del fenomen single, últimament també en creixement a Catalunya).

La principal novetat, però, no és aquesta opció, que ja hem dit que encara és incipient i força minoritària (tot i que en expansió), sinó el fet que la societat catalana l'accepta àmpliament i reconeix el dret de les dones a triar-la si així ho desitgen. Això, cal recordar-ho, passa en una societat que alhora considera majoritàriament que el millor escenari per al creixement d'un infant és una família heteroparental formada per pare i mare. Vet aquí una nova mostra tant del liberalisme social de la societat catalana com de la internalització de l'autonomia de les dones en diversos aspectes: tot i no pensar que sigui la millor opció, hom està disposat a acceptar-la per respecte al que es considera inherentment un dret de l'individu, en una clara ampliació dels drets històricament reconeguts a les dones.

Com que l'imaginari social assumeix la igualtat de gènere en una àmplia diversitat d'esferes socials, la constatació que en la realitat actual persisteixen bona part de les estructures que propicien la des-

«Hi ha una línia de continuïtat des de 1990 en considerar que les “bones maneres”, el “sentit de la responsabilitat” i la “tolerància i respecte envers els altres” són els principals valors que s’han de transmetre.»

igualtat (com ara l’organització dels temps, les diferències salarials, l’efecte *glass ceiling* en la promoció laboral, etc.) cal suposar que predisposarà la majoria de la població a favor de les fites que persegueixin assolir una major igualtat real entre homes i dones. D’aquí que no hi hagi gairebé oposició a mesures com ara la discriminació positiva o la política de quotes o paritària.

Declivi del productivisme

Malgrat que el treball continua essent un valor central pels catalans, estem en ple procés de pèrdua de la seva importància. Mentre que al 1990, el 70% dels catalans considerava central la seva vida laboral, en aquesta última onada d’enquestes la dada ha baixat fins el 57,3%. En canvi, cotitzen a l’alça la possibilitat de tenir horaris flexibles, que permetin disposar de temps per a les activitats fora de la feina. Malgrat els canvis econòmics i de l’entorn laboral produïts en els últims anys, els catalans tenen una satisfacció moderada-alta cap al seu treball.

Creuament dels que responen «molt important» a la feina, als amics i al temps lliure per edat

% que responen «molt important»	De 16 a 24 anys	De 25 a 44 anys	De 45 a 64 anys	De 65 anys en endavant
Feina	43,10%	54,50%	64,00%	59,50%
Amics i coneguts	67,60%	51,30%	38,90%	48,20%
Temps lliure/ de lleure	54,90%	49,40%	37,10%	38,40%

L'oci com a valor i l'associacionisme clientelar

L'altra cara de la moneda del declivi de la centralitat del valor del treball és l'emergència de noves centralitats en les vides dels catalans/anes. Dues d'elles, potser les més visibles, són l'oci com a valor i les relacions socials o amistats. Ambdues guanyen centralitat en les vides quotidianes de la ciutadania i sovint vehiculen la formació d'identitats més que la institució social del treball. Les implicacions, pel que fa a un possible canvi cultural d'arribada imminent, són moltes i molt profundes, però excedeixen la capacitat de l'Enquesta de Valors, atès el dèficit de preguntes que aprofundeixin en aquesta qüestió. En canvi, sí que és possible fer una anàlisi de les seves repercussions en els circuits institucionalitzats de participació social.

D'entrada, interpretem el gran augment de la participació associativa com una clara conseqüència de l'auge del lleure com a valor. Al capdavall, resulta lògic que una part dels temps personals alliberats de les càrregues de treball es canalitzin mitjançant els espais associatius que hom té al seu abast.

Però els tipus de participació associativa (en funció del seu grau d'implicació) no han seguit la mateixa evolució. Així, podem dir que creix considerablement el que anomenem associacionisme clientelar (o, si es vol, associacionisme passiu), consistent simplement en el pagament de la quota associativa corresponent i en l'ús de l'associació per prendre part en les activitats que desenvolupa. Gairebé com un client que, en pagar la quota, té dret a fer servir allò que l'associació pugui donar-li per al seu gaudi o creixement personal.

En canvi, minva la proporció d'associats disposats a desenvolupar una feina compromesa en el si de les associacions. És el que podríem denominar associacionisme actiu, consistent en la implicació dels membres en tasques de sosteniment de la pròpia associació, responsabilitzant-se de la seva gestió o direcció. La capacitat de les associacions per contenir voluntaris/àries entre els associats/ades ha disminuït sensiblement des del 1990. El fenomen, a més, és transversal i passa en associacions de tot tipus, per bé que resisteixen millor les associacions més envellides (és a dir, amb una mitjana d'edat més

«Com que l'imaginari social assumeix la igualtat de gènere, la constatació que en la realitat actual persisteixen bona part de les estructures que propicien la desigualtat predisposarà la població a favor de les fites per assolir una major igualtat real entre homes i dones.»

elevada en els seus associats/ades). En canvi, els membres més joves són els més clientelars i, per tant, els que hi estan menys implicats. La qual cosa es correspon, de bell nou, amb les tendències individualistes imperants i alhora amb la crisi de l'acció col·lectiva.

D'altra banda, no totes les associacions han experimentat una evolució relativa positiva. És cert que el creixement en termes absoluts (en nombre d'associats/ades) és força transversal, però en termes relatius (és a dir, en percentatge d'associats/ades sobre el total) unes associacions han guanyat pes específic, d'altres s'han mantingut i un tercer grup n'han perdut.

Les associacions en clara tendència continuada al creixement des del 1990 fins avui són, en primer lloc, les associacions que reivindiquen un tracte just en les relacions Nord-Sud, el respecte als drets humans, el respecte al medi ambient i als animals, i les associacions pacifistes. Estan incardinades als nous moviments socials, tracten problemes globals i responen a inquietuds postmaterialistes, en els termes d'Inglehart. També són les que tenen una major capacitat atractiva sobre el jovent català.

En segon lloc, el tipus associatiu que també ha experimentat un creixement continuat és el de les associacions professionals. En aquest cas, la tendència manifesta l'expansió del corporativisme en la societat catalana i respon a les inquietuds dels professionals per tal de defensar els seus interessos col·lectivament i institucionalitzadament.

Aquesta situació contrasta vivament amb la dels sindicats, que també pertanyen al món laboral. En el cas dels sindicats, juntament amb els partits o grups polítics i, sobretot, les organitzacions religioses, la situació enregistra mínims històrics de massa associativa amb relació al total de persones associades a Catalunya. La tendència in-

volutiva més clara recau en les organitzacions religioses (la major part, vinculades a l'Església catòlica), les quals, de ser el tercer tipus en pes específic d'associats/ades, passen a ser de la mitjana baixa. Cal tenir en compte que han passat d'aplegar el 13% dels associats/ades catalans el 1990 a representar només el 5,6% de la massa associativa global del 2009. Si el factor comú denominador de les associacions en expansió és el postmaterialisme, el tret comú de les associacions en franca davallada és el de formar part dels moviments socials tradicionals i el d'estar abocades a causes o a activitats de perfil materialista, segons Inglehart. Amb tot, aquesta interpretació té serioses esquerdes, ja que no explica el perquè del gran creixement de les associacions professionals, que també serien materialistes.

Entre les associacions fluctuants, algunes amb tendència a l'alça i d'altres a la baixa, trobem les associacions d'assistència i de solidaritat de proximitat, amb sort desigual en funció de la seva temàtica, però amb una lleu tònica general descendent. També declina el pes específic associatiu dels col·lectius de reivindicació de la igualtat de gènere, cosa que sobta si tenim en compte l'evolució de l'imaginari social en aquest aspecte i si considerem que també haurien de ser vistes com a associacions postmaterialistes.

Dit això, les associacions hegemòniques continuen essent bàsicament de dos tipus: associacions esportives i recreatives i associacions que es dediquen a fer activitats educatives, culturals, musicals, artístiques i similars. És a dir, un perfil associatiu especialment procliu al clientelisme, on sovint hom s'inscriu per tal de treure'n un rèdit personal, ja sigui en diversió i entreteniment, en forma física o culte al cos, o en adquisició d'habilitats o coneixements.

Finalment, les pautes associatives també presenten interessants segmentacions internes i una evolució força peculiar. En primer lloc, s'associen més els qui tenen més estudis i els qui viuen en nuclis poblacionals més reduïts. En segon lloc, el factor generacional és determinant, juntament amb el de gènere. Així, cada nova generació de dones ha incrementat la seva presència associativa, mentre que en la població masculina de menys de 65 anys cada nova generació d'homes ha disminuït el seu grau d'associacionisme. Això fa que a Catalu-

«En les organitzacions religioses, la situació enregistra mínims històrics de massa associativa (...). Cal tenir en compte que han passat d'aplegar el 13% dels associats catalans el 1990 a només el 5,6% de la massa associativa global del 2009.»

nya s'estigui produint a marxes forçades una feminització del fenomen associatiu. El desequilibri es dispara en la generació de menors de 25 anys, on el 52% de les dones estan associades, per només un 34% dels homes. D'altra banda, la segmentació per gènere també és rellevant: ells tendeixen a associar-se en associacions de perfil més clientelar i materialista, mentre que elles prefereixen les associacions de perfil assistencial i solidari i les de causes postmaterialistes.

En resum, l'evolució de l'associacionisme català presenta tendències inequívokes al creixement, fruit de l'aprofitament de l'auge de la centralitat del valor de l'oci i de la reconquesta dels temps personals, i a mesura que passa el temps adquireix un perfil netament individualista, clientelar, d'implicacions febles, de baix compromís (sobretot en les noves generacions), amb l'hegemonia de les activitats de profit o creixement personal i de les causes socials postmaterialistes, i amb una feminització creixent de la massa social associada.

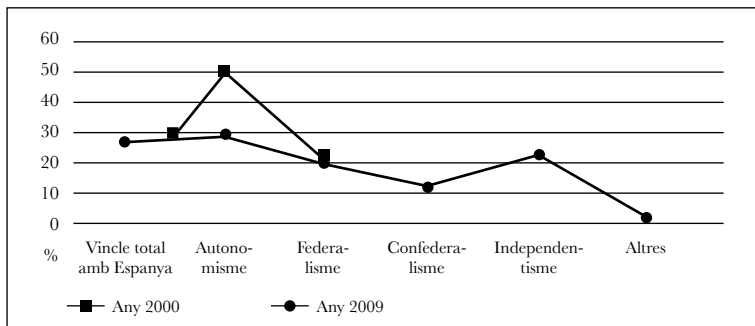
Desafecció política

Les dades mostren que la política, actualment, viu en mínims de prestigi. Mentre que l'any 2000 els catalans donaven una nota de 6,46 sobre 10 a la política catalana, en aquest final de dècada la mitjana ha baixat fins al 4,95. Tot i això, els catalans consideren la política un element que permet millorar gradualment la societat, i només una minoria aprova els canvis per accions revolucionàries. L'enquesta també evidencia que l'eix dreta / esquerra és cada vegada menys operatiu per entendre la vinculació política dels catalans.

Autoafirmació nacional

L'estudi mostra que els catalans es troben en un moment d'autoafirmació nacional. L'opció autonomista continua essent la més recolzada, però l'independentisme és el moviment que més ha crescut en aquests 10 anys, triplicant els seus resultats i superant clarament l'opció federalista. A nivell geogràfic, cal destacar que la majoria dels que es consideren només catalans viuen en localitats de menys de 10.000 habitants, mentre que els que se senten «només espanyols» es situen a les grans ciutats.

Evolució de les opcions relacionades amb la sobirania de Catalunya respecte a Espanya

Immigració i crisi econòmica

El context econòmic ha condicionat els resultats en aquest paràmetre. En aquesta dècada, ha incrementat el nombre de catalans que supeditarien l'entrada d'immigrants a la disponibilitat de llocs de treball, i el 57% dels enquestats consideren que «avui hi ha massa immigrants a Catalunya». Els resultats evidencien que ha crescut el rebuig cap a la immigració, però és un resultat influenciat més per elements de tipus econòmic que no pas cultural.

Secularització creixent i nova religiositat desinstitucionalitzada

L'evolució de la religiositat de la societat catalana respon a paràmetres clars de secularització continuada, si considerem globalment el fenomen. Ara bé, a la secularització galopant manifestada en un contundent decrement de pertinences religioses (que passen en només deu anys del 74% a poc més del 52%) i en l'actual divisió de la població quasi per meitats entre els que es declaren pertanyents a una religió i els que no (tot i que amb un lleuger avantatge dels primers sobre els segons), no es veu reproduïda en l'evolució del percentatge de catalans/anes que es consideren persones religioses. Aquest col·lectiu, que representava el 55% el 1990, davallà fins al 43% el 2000, però el 2009 ha mantingut les posicions, essent ara al 42%. Per tant, declinen més clarament les pertinences a religions institucionalitzades que no pas el sentiment de religiositat personal. Òbviament, res de tot això no obsta que la secularització esdevingui un fenomen creixent en la societat catalana, tot i que en matisa els viaranys evolutius.

D'altra banda, l'ateisme també creix considerablement, de manera que els ateu convençuts passen de ser el 6% el 1990 a ser el 16,1% el 2009. D'altra banda, en el terreny dels qui creuen també augmenta el fenomen de la creença desproveïda de pertinença. És a dir, que hom pot creure en una qüestió religiosa sense pertànyer a cap confessió religiosa. És el que hom coneix com el «creure sense pertànyer», en termes de Davie. En paral·lel hi pot haver «creients sense església» i «església sense creients», ja que hi ha qui es declara d'una confessió religiosa sense considerar-se una persona religiosa.

En realitat, potser el fenomen subjacent més rellevant per entendre les transformacions de la societat catalana quant als valors religiosos és la creixent desinstitucionalització, que focalitza el rebuig social més aviat cap a aspectes institucionals, dogmàtics i rituals.

Precisament, també hi ha un declivi de la percepció ciutadana de la importància de la majoria de rituals religiosos. Aquest fet sol estar acompanyat d'un declivi paral·lel (tot i que no idènticament reproduïble) en la pràctica d'aquests rituals. Actualment a Catalunya només

els rituals funeraris semblen resistir l'embat d'aquesta nova dimensió secularitzadora, tendència que Giddens designa amb el nom de «des-tradicionalització».

Desproveïts d'una institució amb capacitat real d'imposar socialment definicions i significacions dels diferents components d'una religió, els conceptes perden la seva univocitat i les interpretacions es diversifiquen i s'individualitzen. D'aquesta manera es possibilita que l'individu s'apropriï les creences religioses i les modela a la seva manera, ja sigui personalitzant l'experiència de creure en alguna cosa o fins i tot discrepant obertament (i en la pràctica) respecte dels dogmes establerts per les autoritats eclesiàstiques de la confessió a la qual diu pertànyer.

Els efectes d'aquesta desinstitucionalització religiosa suposen, d'una banda, la pluralització i la individualització de les interpretacions sobre els principals dogmes de fe i sobre les principals significacions morals doctrinals. De l'altra, desborden el monolitisme religiós, de manera que cada cop més catalans i catalanes cerquen en el sincretisme doctrinal de diverses religions (sovint desvirtuades) una mena de «religió a la carta», en un esglauó més de la progressiva adaptació de les creences religioses (o pseudoreligioses) a les inquietuds, els gustos i les tendències del propi individu. Fins i tot hi ha persones que s'autodefineixen com a religioses (en un ús de l'expressió que sembla que significa més aviat que tenen inquietuds espirituals), però que no estan adscrites a cap religió.

En definitiva, la societat catalana s'ha secularitzat profundament d'algun temps ençà i continua secularitzant-se per moments, però això no ha desembocat pas en una societat majoritàriament arreligiosa o irreligiosa. Ben al contrari, el que posen de manifest totes les tendències observades és la presència d'un important viratge dels individus —cada cop més lliures i autònoms— en la seva relació particular i privada amb la religió. En aquest context, el fenomen emergent per excel·lència és el sorgiment de noves maneres, força individualitzades, de viure la religiositat. D'altra banda, el creixement, també, d'un segment social format per individus desorientats i sense respostes davant del qüestionament de les principals preguntes existencials que fonamenten el sentiment i les pertinences religioses.

«El fenomen subjacent més rellevant per entendre les transformacions de la societat catalana quant als valors religiosos és la creixent desinstitucionalització, que focalitza el rebuig social més aviat cap a aspectes institucionals, dogmàtics i rituals.»

Aquest darrer punt és, justament, un fenomen purament postmodern, estretament lligat als temps que ens ha tocat viure.

Recapitulació: una societat personalitzada

Si hi ha una tendència que apareix com a denominador comú de l'evolució de la societat catalana en les darreres dues dècades, és la progressiva apropiació individualista dels diferents espais de la vida quotidiana. És un procés que segurament ve de lluny, però que és precisament en aquesta primera dècada del segle XXI quan ha fet una eclosió inusitada a Catalunya.

Hi va haver un temps, no tan llunyà en la nostra memòria, en què bona part de les definicions i de les normes de funcionament de la majoria d'àmbits socials (com ara la família, la feina, l'escola, la política i la religiositat) estaven rigidament institucionalitzades. Aleshores aquestes normes establertes oficialment donaven legitimitat i reconeixement social a les accions individuals, en la mesura en què s'inserien dins dels límits de la norma. Així, el monopoli definidor i regulador de la institució familiar requeia en mans de l'Església i de l'Estat; els temps de feina i de lleure s'estandarditzaven i eren establerts per les jerarquies empresarials i per les normes estatals; les vies de participació política de la població estaven altament formalitzades, i la religiositat de les persones era modulada pels dogmes que imposaven les diferents Esglésies en cada confessió religiosa. Bona part de la definició del món social i de què era cada cosa i com es feia, era imposada externament per part del que podem anomenar institucions-guia. Aquesta circumstàn-

cia tenia com a conseqüència una certa uniformitat de la vida quotidiana (ja que l'individu tenia poc marge de maniobra per desviar-se de la norma) i una elevada cohesió social, alhora que un control social difús i omnipresent que sancionava durament la diferència.

Doncs bé, ara com ara podem dir que la societat catalana camina cap als antípodes del model relatat en el paràgraf anterior. Ho fa, és cert, en el context dels canvis socials que han viscut les societats occidentals des dels inicis de la Modernitat fins als nostres dies, i per tant no deixa de ser una societat inscrita en els paràmetres de la seva zona d'influència. Però sobta la celeritat de les transformacions i també la rapidesa amb què s'han assimilat sense produir aparentment greus tensions socials.

Els catalans/anes han esberlat amb força l'hegemonia institucional en la vida social. Sovint anant en contra de les posicions de les autoritats formals, han decidit apropiari-se de la institució familiar i fer-la seva, deixant-se de les rigideses definitòries i diversificant les opcions, i tot seguit han reclamat que se'ls atorgués carta de legitimitat. Pel que fa a la institució social del treball, han deixat parcialment enrere els valors productivistes i han fet disminuir la centralitat de la feina en les seves vides, per passar a valorar el temps personal, el temps per a l'oci i el temps familiar. Han invertit la preeminència material i han fet emergir nous valors expressius i, sobretot, relacionals, com el fet de voler trobar la realització personal a la feina o preferir tenir un bon ambient de treball. En la mesura en què algunes empreses han manifestat resistències culturals a procurar o prioritzar la satisfacció dels seus treballadors, s'han trobat que aquests adoptaven actituds instrumentals, que apareixia el fenomen de l'«acomiadament intern» o, fins i tot, que algunes persones sortien d'aquest àmbit per tal de dur a terme el seu propi projecte emprenedor. En el camp de la religió, l'individu ha fet una apropiació particular dels continguts religiosos, dels rituals i dogmes de fe i de la pertinença confessional. Pel que fa a la política també trobem un allunyament progressiu de les esferes institucionalitzades, paral·lel a la invenció de mitjans alternatius informals des dels quals es pugui participar de la vida política.

L'apropriació individualista que s'ha fet dels diferents aspectes de la vida quotidiana a Catalunya ha comportat una contínua desinstitu-

«Es consuma un divorci informal: malgrat que una persona es declari pertanyent a una religió, la força normativa de la jerarquia institucional eclesiàstica és tan limitada que el creient pot conciliar la seva pertinença religiosa amb la interpretació personal d'alguns dogmes.»

cionalització, en el sentit que cada cop més l'individu veu les consignes de les institucions formals tradicionals simplement com una opció més, sempre respectable, però que es pot no compartir. Un dels trets més importants de l'actual societat catalana és que sol deslegitimar els intents institucionals d'emetre normes o de redreçar la situació. Hom ha adoptat cada cop més espais quotidians i se'ls ha fet seus, tot reconeixent sense problemes la potestat de l'individu per prendre decisions lliures en cada àmbit.

A aquest procés individualitzador, apropiador dels elements humans de la vida quotidiana i de retruc desinstitucionalitzador, li ha seguit en paral·lel un procés de personalització de cadascun dels àmbits de la vida social. S'entén per personalització l'adaptació d'una cosa en funció de les preferències personals. Aquest fet sol donar-se en el món de l'empresa i del consum, en què s'adapten productes o serveis segons les preferències de cada consumidor/a (potser l'exemple més popular és el famós tuning dels cotxes i d'altres vehicles de motor). Doncs bé, és com si d'alguna manera la societat catalana hagi decidit fer tuning en tots els espais que pugui de la vida quotidiana.

D'aquesta manera, es personalitza la família, que s'estructura a gust de cada individu; es personalitza cada cop més la formació, diversificant-se els itineraris individuals; es personalitza la feina, cercant-hi una realització que respongui a les expectatives personals (i quan no es pot assolir, o bé hom es fabrica un projecte laboral propi o bé la desafecció personal envers la feina es fa patent en la seva instrumentalització extrema); es personalitzen els temps de la vida quotidiana, de manera que l'individu reconquereix cada cop més espais de temps per a ell mateix (o per compartir amb d'altri), innegociables

envers el temps de treball productiu; es personalitza el lleure (o aquesta és l'aparença que es vol vendre des de la indústria de l'oci) i hom es compromet amb les entitats associatives i hi participa en la mesura en què li convé; es personalitza l'activisme polític, defugint els compromisos rígids tradicionals i les vies formals d'accés a la política per reinventar la participació a partir de vies informals; es personalitza —en certa manera— la identificació i la relació de Catalunya amb l'Estat espanyol, essent un clam la reivindicació d'opcions que amplii l'autogovern i la capacitat de decisió del poble català; finalment, es personalitzen fins i tot les creences i els dogmes religiosos, que són reinterpretats pel propi individu, el qual construeix noves formes de religiositat a la carta, tendents al sincretisme religiós i al qüestionament de les pertinences tradicionals.

En suma, les apropiacions són individualistes perquè es personalitzen com més va, més, tot defugint l'estandardització. És per això que vivim temps de diversitat, temps de pluralitat i de pluralisme: eclosionen les diferents formes familiars i de relació de parella, però també es diversifica la relació de l'individu amb el món del treball (d'entrada qüestionant la seva centralitat vital) i trobem múltiples maneres de viure el lleure, maneres alternatives de fer política (tot i que encara incipients), un arxipèlag identitari sense precedents (i també divers, com no podia ser d'una altra manera) i moltes i molt personals maneres de viure la religiositat.

És clar que el procés de personalització no sempre és fàcil. Hi ha àmbits que es resisteixen a la personalització, com ara els àmbits oficials del treball, de l'associacionisme i de la política. És per això que estan en una crisi que, sense cap mena de dubte, és de desafecció. Però quant a la política ja hem vist que la desafecció no és per l'àmbit en si, sinó pel funcionament de les institucions polítiques i per la seva captura per part d'una determinada classe política. De la mateixa manera, no hi ha realment desafecció envers la feina (sobretot quan és vocacional), sinó envers les empreses per a les quals hom treballa, si no han estat capaces de procurar unes condicions laborals —materials, ambientals, relacionals i psicològiques— prou satisfactòries respecte de les expectatives personals. Per últim, l'auge de l'associacionisme cliente-

«A aquest procés individualitzador, apropiador dels elements humans de la vida quotidiana i de retruc desinstitucionalitzador, li ha seguit en paral·lel un procés de personalització de cadascun dels àmbits de la vida social.»

lar ens podria estar indicant que hi ha estructures que potser haurien de canviar en el si de les associacions per tal que siguin més fàcilment apropiables —i personalitzables— per la massa associada, la qual potser d'aquesta manera s'hi implicaria en un major grau.

Mentrestant, en els àmbits resistents a la personalització es consuma un divorci progressiu entre els individus i l'àmbit. Si poden, els individus dimiteixen de l'àmbit institucionalitzat i, si no, simplement limiten al mínim el seu grau d'implicació, i es tornen profundament instrumentalistes. El cas paradigmàtic de dimissió institucional ens el brinda l'àmbit de la política; el cas paradigmàtic de la implicació de mínims instrumental, per la seva banda, el trobem clarament exposat en l'àmbit de la feina.

L'àmbit de la religiositat s'hauria pogut introduir en la terna anterior, però és una mica més complex. També hi trobem intents de personalització i, d'altra banda, rigideses institucionals en les religions tradicionalment hegemòniques, però en aquest cas es dona un element excepcional, que és la inèrcia de les pertinences. Almenys de moment, hom no canvia tan fàcilment de confessió religiosa com d'altres pertinences socials. Però sí que es consuma un divorci informal: malgrat que una persona es declari pertanyent a una religió, la força normativa i mobilitzadora de la jerarquia institucional eclesiàstica és tan limitada que el creient pot conciliar tranquil·lament la seva pertinença religiosa amb la interpretació personal d'alguns dogmes —fins i tot en contra de la oficial—, amb la lliure assumpció d'unes normes morals i no d'unes altres —observeu el que passa amb les normes de moral sexual de l'Església catòlica, per exemple— i amb la confirmació o no de les pràctiques rituals de forma lliure, malgrat que figurin com a precepte. Alhora, sovint s'incorporen elements procedents d'altres confessions

religioses alienes, per tal de conformar una mena de «religió a la carta». Si la reacció de les institucions religioses enfront d'aquesta deriva postmoderna és fonamentalista, aleshores sí que sembla produir-se un allunyament del creient de vegades definitiu, fins al punt de trencar les pertinences. Pel que sembla, en societats on l'individualisme personalitzador avança, només la flexibilització dels dogmes i l'obertura a altres horitzons espirituals i a la llibertat interpretativa de l'individu pot refermar els vincles entre els creients i la institució eclesial.

L'adveniment d'una societat personalitzada comporta diversos epifenòmens, que al seu torn la reforcen. Una societat personalitzada sense tensions només és possible si la gran majoria de la seva ciutadania assumeix un ampli liberalisme social, basat en la idea de viure i deixar viure, adoptant el valor de la tolerància davant del pluralisme i la diversitat, i el valor de l'autoresponsabilització dels propis actes i les pròpies eleccions. L'apropiació i la personalització individualista dels diferents àmbits de la vida quotidiana comporten inevitablement un esclat de la diversitat i pluralitat d'opcions, i en aquest context l'única convivència possible passa per la tolerància i el reconeixement dels drets de l'individu a construir a la seva manera la seva pròpia vida.

Precisament, això és el que ha passat, i de forma fulgurant, en la societat catalana. Una de les tendències més prominents ha estat la liberalització social, fins al punt que no hi ha hagut pràcticament tensions a l'hora d'acceptar i de normalitzar canvis que en certa manera han estat revolucionaris i que en altres èpoques haurien estat de ben segur socialment conflictius (penseu en l'evolució de les formes familiars o de certes opcions polítiques). Avui podem dir que Catalunya és més plural i diversa que mai i, alhora, més tolerant que en cap altra època històrica. El seu alt grau de liberalisme social té com a conseqüència un alt grau d'acceptabilitat de la diferència i de la diversitat, però també una major laxitud moral a l'hora de jutjar tot allò que hom entén com a conductes privades (i, per tant, pertanyents —així es reconeix implícitament— a l'autonomia individual).

De la mateixa manera, una àmplia acceptació de l'autonomia individual, per tal de no esdevenir socialment atomitzadora i de conciliar-se amb una relativa cohesió social, necessita un altre valor central,

el de la radicalitat democràtica. Radicalitat democràtica que en la societat catalana es manifesta tant en l'inequívoc alineament de la gran majoria dels catalans i catalanes amb la democràcia com a sistema (tot i estar descontents del seu desenvolupament), com en l'emergència de vies informals de participació política i cívica, passant per l'assumpció generalitzada del dret inherent del poble català a decidir sobre el seu futur, sense acceptar —també de forma generalitzada— ingerències externes. És així com la radicalitat democràtica s'expandeix a Catalunya, anant de bracet amb el creixement identitari com a poble que s'autopercep sobirà. De fet, a Catalunya l'element que cohesiona les individualitats i fonamenta els projectes col·lectius és la forta identitat nacional compartida. En aquest sentit, si sovint s'associa el predomini de trets comunitaristes (com són les identitats compartides) amb un individualisme i un liberalisme febles, mentre que l'individualisme liberal fort sembla prefigurar un comunitarisme feble o en regressió, en el cas català es dona pas a un tercer model força interessant: el sentiment identitari compartit de catalanitat es conjuga sense aparentment gaires friccions, i fins i tot simbiòticament, amb un individualisme plenament liberal. En el cas català, doncs, hi trobem un individualisme i un liberalisme forts, combinats i associats amb un comunitarisme també considerable, vehiculat mitjançant el fort sentiment d'identitat nacional compartida. La combinació d'aquests elements no només resulta harmònica, sinó que fins i tot es retroalimenta i fa que ara com ara tots tres elements visquin moments de creixement i expansió.

Per contra, com a resultat de l'evolució viscuda, a Catalunya hi ha institucions socials i valors clarament en regressió. Així, entren en crisi el control social, el deure moral imposat externament a l'individu i l'autoritat. La crisi del control social és una crisi d'operativitat, derivada de la renúncia sistemàtica a la reprovació moral de les conductes privades (malgrat el seu caràcter de vegades asocial), ja que costa cada cop més veure el contorn d'allò definit com a inadmissible quan es viu en plena expansió dels drets dels individus. Algun cop, però, caldrà preguntar on són els límits, ja que la laxitud moral és aprofitada per alguns individus per desenvolupar el seu egocentrisme oportunista, formes diverses d'incivisme i un cert parasitisme social (i cal veure

aquest fenomen com una amenaça seriosa, ja que aquesta mena d'individu, tot i ser minoria, sembla estar en creixement).

La crisi del deure externament imposat prové, tal com deia Lipovetsky, de l'enfonsament de la legitimitat de les institucions-guia tradicionals per establir els deures dels individus. Als deures d'origen teològic en la societat tradicional, els van succeir els deures de la tradició republicana envers el col·lectiu i envers la societat que defensava la Modernitat. Però a la Postmodernitat l'individu no reconeix legitimitats per imposar deures, i en tot cas és ell qui es construeix la seva pròpia moral i s'autoimposa els possibles deures que se'n derivin. Quan fa això, es fa ús d'un individualisme responsable, que contrasta clarament —ens dirà Lipovetsky— amb l'individu amoral, sense deures i focalitzat en el propi gaudi i el propi plaer, i que fa gala d'allò que l'autor denomina com a «individualisme irresponsable». En aquest context, no és cap casualitat que un dels valors per transmetre als fills/filles que creix en les preferències dels catalans/anes fins a esdevenir hegemònic (defensat per un 87,3% de la població, el percentatge més alt) sigui el «sentit de la responsabilitat». I tampoc és casual que els dos següents valors més esmentats siguin les «bones maneres» (84%) i la «tolerància i respecte envers els altres» (que creix fins a assolir el 83,2%). Sembla que les famílies catalanes, coneixedores de l'individualisme imperant, maldin per socialitzar i educar els seus fills en un individualisme responsable i en valors relacionals susceptibles de limitar el potencial agressiu d'un eventual individualisme egocèntric. Aquesta reflexió es pot extrapolar a la societat catalana en general, que potser caldrà que algun dia es qüestionari si, a més d'exigir drets, no convindria començar a exigir deures.

La crisi de l'autoritat no és més que una derivació de la crisi de les institucions, amb la deslegitimació de la seva potestat normativa. A causa de la democratització de totes les esferes de la societat i d'un individualisme que concedeix cada cop més autonomia al propi individu, és cada cop més difícil que hom reconegui l'autoritat de forma automàtica pel simple fet que ostenti un títol nominal. Abans, un títol o un símbol d'autoritat (ser el «professor», ser el «cap», ser el «pare», ser el «president») conferien *ipso facto* una legitimitat que sovint hom

«L'autoritat s'ha democratitzat i ha invertit el seu sentit vertical originari: ja no va de dalt cap a baix, sinó que ara s'assoleix des de la base, de baix cap a dalt, per efectes de l'apropiació de la institució que ha fet la massa social d'individus lliures i autònoms.»

reconeixia acríticament. Avui dia això ja no és així. No és que les persones no s'adonin que determinades posicions són de poder (com el pare i la mare en una família o el cap en una empresa), sinó que s'han apropiat el conferiment d'autoritat. Ara l'autoritat ja no ve imposada externament —tot i que tingui posicions de poder—, sinó que l'individu decideix a qui li reconeix l'autoritat, i ho fa en funció d'una atribució suficient de mèrits. Així, hom entén que el pare o la mare s'han de guanyar l'estima i el reconeixement dels fills/filles amb les seves actuacions, i el mateix passa amb el cap a la feina, o amb el mestre a l'escola o en els àmbits acadèmics. No és que ja no es reconegui l'autoritat, sinó que ara es reconeix socialment per convicció (i no per coacció), la qual cosa ha comportat un augment de l'exigència. Els pares o mares han de ser comprensius, comunicatius, dialogants, però també assertius i moderadament normatius —per bé que amb flexibilitat negociadora— per tal de poder orientar el creixement personal dels fills/filles alhora que els proporcionen una seguretat i un benestar raonables. Els caps a la feina han de tenir habilitats relacionals, ser motivadors, saber reconèixer els mèrits dels col·laboradors, demostrar capacitats tècniques d'acord amb el lloc que ocupen, saber infondre esperit d'equip, però també han de saber dirigir (i no manar) i tenir visió de futur. Els mestres han de demostrar tenir amplis coneixements de les matèries que expliquen, però també saber-les comunicar, presentar-les amb senzillesa, estimular l'interès de l'alumne, tractar-lo de forma no repressiva ni intimidadora i orientar l'aprenentatge més que no pas dictar-lo. Si ens hi fixem, el compendi de qualitats tècniques, relacionals i psicològiques que es demana perquè sigui reconeguda l'autoritat d'una persona, fa que ara exercir-la sigui més

difícil que mai, i per això és lògic que no tothom sigui capaç de complir amb les expectatives, segons el lloc on sigui.

En definitiva, podem dir que l'*auctoritas* s'ha imposat a la *potestas*. Per això han caigut el poder patriarcal en les famílies, el poder militar en les institucions de l'Estat, el poder normatiu i dogmàtic de l'Església, etc., per deixar pas al reconeixement de l'autoritat en determinats líders polítics, espirituals o empresarials (que, en canvi, poden no tenir gaire poder: penseu en la figura del Dalai Lama, per exemple). L'autoritat, per tant, s'ha democratitzat i ha invertit el seu sentit vertical originari: ja no va de dalt cap a baix, sinó que ara s'assoleix des de la base, de baix cap a dalt, per efectes de l'apropiació d'aquesta institució que ha fet la massa social conformada per individus lliures i autònoms.

En resum, la societat catalana del 2009 és més individualista, liberal, tolerant, plural i democràtica. És, també, més lliure i més exigent, i continua en ple procés d'autoafirmació identitària com a poble. Però, per damunt de tot, és una societat personalitzada i en procés creixent de personalització. Una societat d'individus que van a la reconquesta de tots els espais de la vida quotidiana, per adaptar-los a les seves pròpies preferències i apropiar-se'ls, tot respectant que els altres facin el mateix de diferent manera, potser perquè intueixen que la garantia de la llibertat dels altres és la pròpia garantia de llibertat. Una societat que es reinventa individualment i col·lectivament, amb un punt de desencís en veure que en determinats àmbits les seves elevades expectatives disten força de la realitat. Una societat viva i dinàmica, que ha fet del concepte de «biografia de bricolatge» o «biografia faci-s'ho vostè mateix» d'Ulrich Beck una praxi generalitzada. Però també és una societat no exempta de problemes, com el creixement de grups que han malentès aquest individualisme des de l'egocentrisme hedonista, el presentisme i la irresponsabilitat. Potser un dels principals reptes que caldrà abordar en el futur serà la conciliació satisfactòria de l'autonomia i els valors individuals en alça —essencialment positius— amb el retorn i reforçament de determinats valors col·lectius, centrats en la solidaritat, la responsabilitat i la cohesió socials. En un context tan dinàmic com l'actual, de canvis constants i accelerats, i de creixement incessant cap al futur, seria una bona ampliació d'horitzons.